

SOSYOMETRİNİN TEMELLERİ¹

J. L. Moreno

Çeviren :

Nurettin Şazi Kösemihal

ÖNSÖZ

Şu son yüzelli yıl içinde Sosyal bilimler Sosyoloji, Bilimsel Sosyalizm ve «Sociometry» gibi üç akım halinde gelişmiştir. Bu üç akım farklı coğrafya bölgelerinde, farklı kültür çevrelerinde belirmiştir. Sosyoloji Fransa'da, Sosyalizm Almanya ve Rusya'da, Sosyometri de Birleşik Devletlerde gelişmiştir. Bu üç disiplinden her biri kısaca şöyle karakterlendirilebilir : Sosyoloji başlangıçta her şeyden önce kendine, bütün sosyal bilimleri içine alacak bir çerçeve kurmaya savaşımıştır. Sosyalist doktrin, özellikle proletarya devrimini hazırlamaya, kıskırtmaya yönelmiştir. Sos-

¹ J. L. Morenonun bu eserinin aslı İngilizcedir. «Who Shall Survive» adını taşır. İlk baskısı 1934 de ilâveli ikinci baskısı da 1953 de yayınlanmıştır. Fransızca çevirisine gelince : P. H. Maucorps 1951 yılında eseri Fransızcaya çevirmeğe başladığı zaman, Morenonun ikinci ilâveli baskı yapmağa hiç niyeti yokmuş. Onun için Maucorps 1934 yılında yayınlanan ilk baskıyı ele almış. Tam çevirisini tamamladığı sırada Moreno ilâveli bir ikinci baskıya karar vermiş. İngilizce ikinci baskı için hazırlanan ilâvelerdeki bütün yenilikleri de M. H. Lesage Fransızcaya çevirmiştir. P. H. Maucorps ve M. H. Lesage tarafından Fransızcaya çevrilen bu eser 1954 yılında «Presse Universitaire de France» tarafından yayınlanmıştır. Yalnız Fransızcaya çevrilen bu eserin adı değişiktir. Kim kalacak anlamına gelen «Who Shall Survive?» karşılığı «Qui Survivra?» olması gerekirken Sosyometrinin temelleri anlamına gelen «Fondements de la Sociométrie» ye çevrilmiştir.

Büyük boyda 400 sahife tutan bu eserde : Fransızca baskı için Morenonun ayrıca hazırladığı bir Ön Sözden başka, bir giriş 6 kitap bir de Ek vardır. Eserin sonuna da çeşitli şemaları, sosyogramları gösteren 54 levha eklenmiştir.

yometrinin başlıca amacı da sosyal bir varlık olarak insanı ölçmek ve açıklamaktır.

Sosyolojinin Fransa'da doğduğu fikri şüphe yok ki bunlar arasında en kolay kabul edilenidir. Gerçekten Sosyoloji varlığını Fransız devrimine ve Saint-Simon, Auguste Comte, Proudhon, Durkheim gibi Fransız yazarlarına borçludur. Fransız devrimi elinden geldiği kadar burjuva sınıfını korumuş, bilimsel bir disiplin olarak Sosyolojinin doğmasını kolaylaştırmıştır. XIX uncu yüzyılda sosyal kuvvetlerin kuruluşundaki özellik İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da da proletarya devriminin gelişmesine elvermemiştir; bu yolda en aşağı iki önemli savaş olmuştur. Kısa Fransız devrimi pratik gücünü burjuvazinin vasilikten kurtulmasına, hürliğe ulaşmasına; teorik gücünü de Sosyolojinin doğmasına tüketmiştir.

Sosyalizm, German - Rus işbirliğinden doğmuştur varsayımı (Hypothèse) da, birincisi kadar akla yakındır. Karl Marx doktrini, şüphe yok ki çoğu zaman Fransız, İngiliz yazarlarının fikirlerinden kuvvet almıştır, ama sosyalist hareketlerin asıl kaynaştığı, geliştiği memleketlerin Almanya ve Rusya olduğu da inkâr edilemez. Zafere ulaşan en şiddetli proletarya devrimleri de bilindiği gibi Rusya'da ve ona komşu olan memleketlerde doğmuştur. Marx, Engels ve Lenine'in elinde, bilimsel sosyalizm; Comte ve Durkheim'in ileri sürdükleri sosyoloji kadar sağlam bir sistem halini almıştır.

Şüphesiz bizim bu varsayım (Hypothèse) ımız, iddiamızın basitleştirilmiş bir kısaltmasıdır; ama ilkin son yüzelli yıl içinde sosyal bilimlerin evrimindeki ritmin ve yönün açıklamasını belirtmek gibi bir meziyeti de vardır. Bizim bu varsayımımıza göre Marx sadece bilimsel sosyalizmin² kurucusudur; bir çokları gibi onu Sosyolojinin kurucuları arasında, Comte, Proudhon'un yanında görmek yanlıştır. Bu varsayımımız sosyolojiyle devrimci sosyalizm arasındaki derin farkı açıkça belirtir. Marx sosyologlar arasında gösterildi mi, bu iki tarihsel hareketteki derin farkı peçelemek gibi bir duyguya boyun eğilmiş olur. Nihayet bizim bu varsayımımız, Sovyet Rusya'nın ve ona bağlı memleketlerin neden sosyolojiye şiddetle karşı geldiklerini anlatır. Sosyalizmle Sosyoloji arasındaki bu kesin ayrılığı sadece politik sebeplere bağlamak doğru değildir; Sosyolojinin ve batı kavramlarının Sovyet Rusya'da yayılmasına engel olan asıl sebep zihniyetlerdeki farkdır.

Sosyometrinin Amerika'dan çıktığını ileri süren üçüncü varsayımımızın ispatı daha güçtür, şüphesiz bu çok daha sıkı bir açıklama ister.

² Bilimsel Sosyalizm, devrimci Sosyalizm anlamındadır.

Denebilir ki ilkin Sosyometrinin «düşünce tarihinin büyük akımlarından biri» olduğunu ispat etmek lâzımdır, yoksa onu Birleşik Devletlerde beliren diğer önemli akımlardan ayırmak çok iddialı bir şey olur. Sonra Sosyometrinin doğuşundan önce Birleşik Devletlerde Sosyoloji büyük bir gelişme göstermemiş midir, bunu inkâr etmek mümkün müdür?

Bu iki itirazın tartışmasına geçmeden müsaadenizle ilkin kendi (Moreno) durumumu açıkça anlatayım. Bence Amerikan sosyolojisinin ortaya attığı yenilikler ancak Sosyometri ve ona bağlı disiplinler içinde en parlak derecesine ulaşmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde Sosyal bilim ilk defa Sosyometri içinde kollektif orijinallliğini göstermiştir. Bununla demek istiyorum ki, Sosyometri bir ferдин eseri olmaktan ziyade elverişli bir iklimde kollektif bir çabanın sonucudur.

Sırası gelmişken, Sosyometriyle Sosyometrik hareketin birbirlerinden ayrı şeyler olduklarını belirtmek yerinde olur : Sosyometri, zümrelerin «dynamique» ini tasvir ve ölçme eğiliminin en düzenli ve en ileri bir büllurlaşmasıdır, sosyal bilimler de yirmi yıldanberi bu yol üzerindedir. Sosyometrik hareket deyince de; Sosyometrinin kendi kesin sınırları dışında antropoloji, sosyoloji, psikoloji, psikiatri v.s. gibi özel «insan bilimleri» (Sciences humaines) ne olan etkilerin topu anlaşılmalıdır. Sosyometrik metodun sadece Birleşik Devletlerin malı olduğunu da iddia etmiyorum; çünkü daha önceleri Fransa'da A. Quételet, İngiltere'de John Graunt, Almanya'da Johann Sussmilh sosyal ölçü denemeleri yapmışlardır. Ama sırf Demografya alanında kalan bu çabalar bir türlü kök salamamıştı, çünkü o memleketlerin ne tarih durumu ne de sosyal iklim böyle bir araştırmaya elverişli değildi.

Sosyometrinin, düşüncenin büyük akımlarından biri olduğu hakkında ileri sürdüğüm iddiamın, şu son yirmi yıl içinde zümrelerin yapıları üzerinde ortaya konan binlerce nicel (quantitatives) araştırma gözönüne getirilirse, ne kadar doğru olduğu kolayca gösterilebilir. Bu incelemelerden çoğu «Sociometry» den faydalandıklarını açıkça bildirmişlerdir. Ama asıl önemli olan şey; sosyometrik terimlerin ve tekniklerin gittikçe genel bir şekil alması, hattâ sosyometriden tamamiyle ayrı yolda yapılan incelemelerde de bunların kullanılmasıdır.

Sosyometri kurulmadan önceki Amerikan Sosyolojisini gözden geçirsek, ikinci iddiamın da doğruluğunu kolayca anlamak mümkün olur; çünkü o sıralarda Amerikan sosyolojisi özellikle Comte, Spencer, Darwin gibi yabancı düşünürlerin geniş ölçüde etkisi altındaydı. Bu etki özellikle Amerikan sosyolojisinin iki büyük liderinde Ward ve Giddings'de ken-

disini gösterir. Amacım onların değerlerini düşürmek değildir; sadece bunların ikisinin de Amerikaya has bir okulu, orijinal kollektif bir hareketi temsil edemediklerini belirtmektir; eserler baştan aşağı Fransız ve İngiliz etkisini taşıyordu. Beri taraftan Cooley, Mead ve daha bazı Amerikan sosyologlarında sosyometriye doğru bir eğilim göze çarpar ki, bu da Sosyometri düşüncesinin tarihsel sürekliliğini gösterir. Gerçi Sosyometri ve Mikrososyolojinin bazı yönlerini daha önceleri Avrupa'da Simmel, Von Wiese, Gurvitch ve ben ortaya atmıştık ama, gene de bu akımı tamamiyle Amerikan malı saymak gerekir, çünkü Birleşik Devletlerde büyük bir hızla gelişen bu akım, Avrupada ölmeğe mahkûm olacaktır. Hiç bir toplum Amerikalı kadar kendini sayıya vurmaktan hoşlanmaz, Amerikalı «Homo Metrum» un ta kendisidir.

Sosyometrik hareket deyince de : Sosyometrinin en geniş anlamıyla şu son otuz yıl içinde sosyal bilimlerin çeşitli dallarına olan doğrudan doğruya ya da araçlı etkilerini; «zümrelerin dinamik», «aksiyon üzerine araştırma», «oluşumların (processus) ve karşılıklı etkilerin (interaction) analizi» gibi türlü adlara ve şekillere bürünen sosyometriyi kastediyorum. Bunları da şu şekilde sıralamak mümkündür :

- a) Kendiliğindenlik teorisi ve kendiliğindenliğin değerlendirilmesi;
- b) Kişilerarası münasebetler teorisi ve aksiyon teorisi;
- c) Sosyal bilimlerde deneylemeli (expérimentale) metodun yeniden gözden geçirilmesi;
- d) Kişilerarası münasebetlerin ve zümrelerin ölçülmesi;
- e) Küçük zümrelerin ampirik ve deneylemeli incelenmesi;
- f) Sosyal Mikroskopinin ve Mikrososyolojinin doğuşu;
- g) Sosyal karşılıklı etki üzerine olan araştırmaların başlangıcı ve gelişimi;
- h) Deneylemeli Sosyolojinin ağır ağır belirmesi;
- i) Sosyal roller teorisinin deneylemeli incelemeleri «role playing», psikodrama, Sosyodrama;
- j) Kendiliğindenlik ve yaratıcılık üzerine deneylemeli araştırmalar.

Sosyal bilim temsilcileri Sosyometriyi bir çok ferdî incelemelerin karşılaşma noktası saymakta, böylece Sosyometriye geniş bir anlam vermekte birleşirler.

İşte ileri sürülen tanımlardan birkaçı :

F. Stuart Chapin. — «Sosyometri sosyal bütünlerin psikolojik karakterlerinin matematik incelenmesi, nicel (quantitative) metodların deneylemeli tekniği ve bunların tatbiklerinden elde edilen sonuçlardır». İşte insan davranışının incelendiği çevrelerde «Sosyometri» teriminin yaygınlaşmasına en çok yardımı eden J. L. Moreno'nun³ bir tanımı : Lâtince «Socius» ile «metrum» (Grekçede Metron'dur) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen bu terimin etimolojisine başvurmayı tercih ederim. O zaman bu terim «Sosyal ölçü» anlamına gelir.⁴

Read Bain. — Sosyometri, sosyal ve kişilerarası verilerin her çeşit ölçüsünü içine alan, türü kişiliğine has bir terimdir, böyle olmakta da devam edecektir.⁵

Georges A. Lundberg. — Hiç şüphe yok ki, çokluk «Sosyometrik» kelimesinde sosyal olayların ölçüsüne tatbik edilen bir vasıf görülür.⁶

Florian Znaniecky. — Sosyometri eski bir metodolojik problemi, Sosyal bilimlere nicel metodları sokmak problemini çözmüş görünüyor, hem de bu yolda yapılan teşebbüslerin hepsinden daha doyurucu olarak; Moreno'nun dediği gibi «Socius» u «Metrum» a; ampirik muhtevayı, formel tekniğe feda etmiyor.⁷

Georges Gurvitch. — Sosyometrinin ortaya attığı başlıca yenilik; ölçüyü (metrum), sadece arkadaş (Socius) daki nitel (qualitatif) münasebetleri daha iyi kavramak için teknik bir araç gibi kullanmasındadır; bu münasebetler de : kendiliğindenlik (spontanéité), yaratıcı unsur, som ve münferit yapılarda (configuration) tamamlanma gibi vasıflardır.⁸

Leopold Von Wiese.⁹ — Sosyometrik metod anlayışla tatbik edildiği takdirde, sosyal bilimde, astrolojiden astronomiye geçiş kadar önemli bir değişiklik doğuracaktır.

³ Moreno J. L., Psychological organization of groups in the community, Proceedings of the 57 th Annual Session of the American Association on mental deficiency, June 1923, Boston.

⁴ Chapin F. Stuart, Sociometry, Vol. III, 1940, sahife 245.

⁵ Bain Read, Sociometry, Vol. VI, 1943, sahife 212.

⁶ Lundberg Georges A., Sociometry, Vol. VI, 1943, sahife 219.

⁷ Znaniecky Florian, Sociometry, Vol. VI, 1943, sahife 227.

⁸ Gurvitch Georges, Sociometry in France and the United States, 1949, sahife 2.

⁹ Von Wiese Leopold, Sociometry in France and the United States 1949, sahife 214.

Florian Znaniecky. — Sosyal alanda matematik metod ilkin demograf-
yayla ilgili istatistiklerde kullanılmıştır. Bunları kullananlar ferdin,
kollektif hayatın en basit parçalanamaz bir unsuru bulunduğu, bütün kol-
lektif olayların da ferdin bir toplamı olduğu ilkesine dayanmaktaydılar.
Ama bugünün bir çok sosyologları, bir topluluğun üyesi olan ferdin, ba-
ğımsız bir birlik olamayacağını, kollektif kadrolara ve kollektif oluşum-
lara bağlı olduklarını, matematik metodun sosyolojide yapacağı ilk
işin bu kadro ve oluşumların nicel birer analizini yapmak olduğunu çok
iyi anlamışlardır. Sosyometri bir çok imkânlar taşıyan, bugüne kadar da
ancak kısmen bilinen yeni bir araştırma metodu getirmekle karışıklık
doğuran o eski fikrin yıkılmasını sağlayan son akımlardan biridir.¹⁰

Ernest W. Burgess. — «İstatistik, ölçüyle uğraştığına göre, ölçüyle uğ-
raşan Sosyometriye ayrı bir alan ayırmaya ne lüzum var?» denebilir. Pek
üstünkörü bir cevap vermiş olmak için denebilir ki : istatistik genel ola-
rak ölçüyle, Sosyometri de yalnız sosyal olayların ölçüsüyle uğraşır. Sos-
yal olayların tabiatında özel ölçü metodlarını gerektirecek bir şey olma-
saydı, yeni bir disiplin kurmaya lüzum kalmazdı. Toplumlar, nüfus incele-
melerinde olduğu gibi, ferdî organizmaların bir toplamı, bir yığını gibi
sayılırlarsa Sosyometri diye ayrı bir disipline lüzum kalmaz. Ama kişiyi
ya da kişiler zümresini, inceleme konusu olarak ele alırsak kişilerarası
münasebetlerin analizile tam ve mükemmel ölçü araçlarının kullanılması
önem kazanır.

Sosyometri insan davranışını kavramak için sadece istatistik formül-
lerin ortaya koyduğu ölçü tipleriyle yetinemez, önemli gördüğü her tip
ölçüye başvurur. İşte Sosyometriyle istatistik arasındaki fark.¹¹

Sosyometrik hareketin tarihsel ve politik önemini araştırmadan önce,
şu üç sorunun cevabını vermek daha uygun olacak : 1. Sosyometri nedir?
2. Sosyometri niçin başka bir memlekette, meselâ Fransa, Almanya, Sov-
yet Rusya'da değil de Birleşik Devletlerde doğmuştur? 3. Bugüne kadar
ne gibi sonuçlar elde etmiştir.

1. Sosyometri nedir? Sosyometrinin temel taşlarından biri kendili-
ğindenlik ve yaratıcılık doktrini'dir. Bütün sosyal bilimlere tatbik edile-
bilecek bir metod getirmiştir. Başka bir deyimle Sosyometrik yenilik de-
yince ağır ağır gerçek bir toplum bilimin doğmasını sağlayacak, sosyal
bilimlerin, bilimsel metodu anlaşılmalıdır. Bu metod araştırmacıyı pasif bir
seyirci olmaktan kurtarmış, deneylemeye (expérimentation) katılan aktif

¹⁰ Znaniecky Florian, American Journal of Sociology, Vol. I, No. 6, 1945.

¹¹ Burgess E. W., Sociometry, Vol. VI, 1943, sahife 223.

bir unsur haline getirmiştir. Bir sosyal bilimde araştırmacılar ne nisbette zümrenin üyeleriyle işbirliği eder ve ne nisbette hareketlerini, gördükleri işleri ölçmeğe güçlü olurlarsa o nisbette Sosyometriye yaklaşmış olurlar. Sosyometri kurulmuş ya da kurulmakta olan zümreler üzerinde çalışır, som (concret) durumlar için elverişli teknikler kullanır. Bir yandan zümrenin «dinamik» ine ve «eylem» ine (action), bir yandan da ölçü ve değerlendirilmesine aynı derecede önem verir. Sosyometri başlangıçta meselâ denek (sujet) in ağzından çıkan kelimelerin, davranışlarının, rollerinin, adımlarının, lokmalarının, yemeklerdeki duraklamalarının sayılarıyla uğraşmıştır. Tümel (universal) bir değer taşıyan standartlaşmış birimler kuruluncaya kadar ilk safhayı teşkil eden devrede, bu türlü pek yüzden ve kaba ölçülere başvurmamak mümkün değildi.

2. Sosyometri ortaya çıktığı zaman Amerikan düşüncesinde üç büyük akım çarpışmaktaydı : pragmatizm, ilerleyici terbiye (éducation progressive), Sosyal düzenlenme (Social engineering). Ama bunlardan da daha önemlisi Sosyometri doğduğu sıralarda Birleşik Devletlerde küçük zümreler, hiç bir yerde, ne Fransa'da, ne Almanya'da, ne de Sovyet Rusya'da ulaşılamayan bir bağımsızlık ve hürlük içindeydi; onun için onları, küçük zümreler üzerindeki deneymeli araştırmalara sürüklemek daha kolaydı. Sonra tamamiyle menfi bir şart sosyometrinin gelişmesine yarıyordu. O da «Marxisme», katoliklik, akılcılık gibi küçük zümrelerin kendiliğindenli (Spontanéité) gelişmesine engel olacak oldukça güçlü din ve kültür ideolojilerinin bulunmamasıydı. Birinci Dünya Savaşından sonra Birleşik Devletlerin politik durumu, bu memleketi her çeşit millete, her türlü fikre açık bulunduruyor, sosyoloji incelemelerine elverişli geniş bir alan haline getiriyordu. Halk efkân titizlik göstermeden her çeşit sosyal deneylemeyi kabul ve teşvik ediyordu.

Amerikan milletinin sosyal yapısının bir haritasını çizebilseydik, müspet menfi her çeşit sosyal münasebetlerin, her çeşit sempati ve çatışmaların bir sosyogramını yapabilseydik her biri kendi ekseni etrafında dönen ve birbirleriyle pek gevşek ya da yüzden münasebette bulunan milyonlarca zümreyle karşılaşırđık. İşte küçük zümrelerin hiç bir katlaşmış kültür ya da politik ideolojinin engelleyici hareketine uğramadan düşüncelerini rahatça gerçekleştirmelerinden ötürüdür ki, öncüler zümrelerinin akını durmadan devam etmektedir. Böylece Sosyometri deneylemelerinin Birleşik Devletlerde neden kolaylıkla tutunduğunu, Amerikanın neden her türlü araştırmalar için elverişli bir alan olduğunu kestirmek kolaylaşır. Gerçi Birleşik Devletlerde sosyal birlik pek gevşek ve zayıftır, ama

buna karşılık; başına buyruk, birlik bağı çok kuvvetli küçük zümreler pek çoktur. Almanya, Sovyet Rusya gibi Avrupa'nın bazı büyük merkezlerinde de Birleşik Devletlerin tersine olarak çok kaypak olan küçük zümreleri çok şiddetli bir sosyal yapı birliğiyle tutmak mümkün olmaktadır. Bu milletler sosyal güçlerini ikisi arası, itidalli bir noktada tutamamışlardır, kargaşalıktan sıyrılmak için küçük zümrelerin tabii ve kendiliğinden hareketlerini sosyal güçlerin baskısı altına almışlardır.

3. Birleşik Devletlerde Sosyometri, müşterek millî kültüre dayanan bir tamamlanma ihtiyacını karşıladığı için hızla gelişmiştir. Sosyometrinin başlıca üç şekli olan Sosyometrik deneyleme, zümre psikoterapisi ve psikodrama memleketin bu zümrelerini yaklaştırmaya ve birleştirmeye yardım etmiştir. Birlik ve bağlılığın zayıf olduğu sosyal alanlarda küçük zümrelerin kendiliğindenliklerini ve hürlüklerini feda etmeden birliğe ulaştırmak umudunu vermiştir. Zümrenin birlik derecesi o zümreyi teşkil eden fertlerin ya da salt zümrelerin (zümrenin kurulmasına sebep olan müşterek amaç uğruna) gösterdikleri çabayla ölçülür. Kendiliğinden gelişen bir toplumda birlik duygusu; o toplumu teşkil eden bağımsız küçük zümrelerin sayısına ve bu zümrelerin eğildikleri amaçların çeşitliliğine göre çoğalır ya da azalır. Serbest ve demokratik tipte bir toplum küçük bağımsız zümrelerin kurulmasına daha elverişli olduğu için, sosyal birlik zayıf olmaya eğilimli olacaktır.¹²

Sosyometrinin tarihsel önemi, sosyolojiyle bilimsel sosyalizm arasında yer almış olmasındadır. Hegel'in diyalektik diliyle söylemek, şaka etmek istersek; Sosyoloji tezi, sosyalist doktrin antitezi, Sosyometri de sen-tezi temsil eder. Her sonraki safhada öncekinden fazla bir şeyler vardır. Onun için sosyoloji olsun, bilimsel sosyalizm olsun, sosyometriye yaklaşıkları nispette bilimsel değerleri artacaktır. Eninde sonunda özel sosyal bilimlerle çevrili bulunan sosyoloji, devrimci sosyalizmle yeni bir sosyal düşünüş üzerinde yani Sosyometri alanında birleşeceklerdir. Sosyometrinin metodolojik gelişimi, sosyolojiyle bilimsel sosyalizmi birbirlerine yaklaştırmaya, nihayet ikisinin de birbirleriyle kaynaşmalarına yardım edebilir. Sosyal olgunların ölçü standartları dünyaca kabul edildi mi, batı toplumlarıyla, komünist toplumları birbirinden ayıran milletlerarası gerginliklerin çözülmesi de kolaylaşır.

Sosyometri, sosyolojiden sosyal sistem fikrini alır, ama kütüphane-

¹² The Function of a «Department of Human Relations» within the Structure of the Government of the United States, Sociometry, Experimental Method and the Science of Society, 1951, sahife 111.

¹³ Bu varsayımı kuvvetlendiren olgular için, Sociometry Vol I-XV, 1937 - 1952.

lerden, konferans salonlarından kurtulup sosyal hayatın içine girmek şartıyla; bilimsel sosyalizmden de plânlı sosyal «action» fikrini alır, ama bu plân deneylemeli (expérimental) metotla kontrol edilmek ve büyük toplumlara geçmeden küçük zümreler üzerinde deneylemeler (expérimentation) yapmak şartıyla.¹⁴

Sosyometri : Sosyodrama, psikodrama ve zümrelerin psikoterapisi gibi üç daliyle boşlukta gelişmiş değildir. Yüzyıllar boyunca bir çok düşünürlerin ortaya attıkları varsayımları (Hypothèse) daha açık bir şekilde belirtmeğe ve deneylemeye vurmağa çalıştım. Rolümün önemi üzerinde hiç hayale kapılmıyorum, Sosyometri ben olmadan da doğabilirdi, nasıl ki Fransa'da Sosyoloji Auguste Comte'suz, «Marxisme» de Almanya ve Rusya'da Karl Marx'sız doğabilirdi.

Sosyometrik Okul :

Sosyometri üç noktaya dayanır : Socius - arkadaş, metrum - ölçü, dram - aksiyon. Bundan da üç araştırma alanı belirir : Zümre, ölçü, aksiyon üzerine araştırma. Gerçek sosyometri, daima bir aksiyon bilimidir.

Sosyometrinin kurulmasına, yepyeni bir nesnel (objektif) liğin ve sosyal gerçekliliğin (réalisme social) yer almasına en çok yardım eden üç teknik şunlardır : Psikodrama (1923), Sosyogram (1923 - 1932), sesleri tesbit etme metodu (1932). Bu safhalardan her biri düşüncelerimizde derin değişiklikler doğurdu. Psikodrama, psikalizi aşmıştır : aksiyonun başından sonuna kadar oynandığı sahne oyunu tekniğinin ve bir aksiyon teorisinin doğmasını; Sosyogram, küçük zümrelerin sistemli bir şekilde incelenmelerini; seslerin tesbiti de nesnel (objectif) kesin ve tam sonuçlar elde etmeği sağlamıştır.

Burgess¹⁵ Sosyometrik okulun dört ayrı yönde geliştiğini belirtir : a) Okulun başlıca temsilcilerinin eserleri : Moreno, Jennings, Griswel, Loomis, Lundberg, Northway, Bonney, Bronfenbrenner v.s.

b) F. Stuart Chapin'in eseri.

c) Emory S. Bogardus'ün eseri.

d) Zümrelerin incelenmesi için Kurt Levin'in eseri.

Zamanına göre belki Burgess'in bu fikri doğrudur, ama Bogardus ile Chapin'in hiç bir zaman küçük zümrelerle doğrudan doğruya meşgul

¹⁴ Moreno J. L., Contribution of Sociometry to Research-Methodology in Sociology, American Sociological Review, Vol XII, No. 2, haziran 1947.

¹⁵ Burgess Ernest W., Sociological Research Methods, The American Journal of Sociology, Vol. L. No. 6 Mayıs 1945.

olmadıklarını hesaba katmak şartıyla. Bunlardan biri sosyal uzaklık (*distance sociale*) metodunun, biri de «*ex post facto*» denen tekniklerin kurucusu olarak tanınmaktadır. Ama son on yıl içinde Sosyometrinin alanı şaşılacak bir genişleme göstermiştir. Onları da şöyle sıralamaya devam edebiliriz :

e) Karşılıklı tesirin ve küçük grupların analizi, Toeman,¹⁶ Haas,¹⁷ Bales¹⁸ v.s.

e) Psikodroma ve Sosyodrama üzerine araştırmalar, Moreno,¹⁹ Cornyetz ve Del Torto,²⁰ Harrow,²¹ Enneis,²² Borgatta,²³ Moldawsky.²⁴

g) Sosyal idrakin sosyometrik analizi, Moreno²⁵ ve Tagiuri.²⁶

h) Parsons²⁷ ve yardımcılarının aksiyon teorisi.

i) Gurvitch'in²⁸ Mikrososyolojisi, Mancorps²⁹ ve Maisonneuve'in³⁰ sosyometrik anketleri.

¹⁶ Toeman Zerka, *Role Analysis and Audience Structure*, Psychodrama Monograph, No. 12 Beacon House, 1944..

¹⁷ Haas Robert B., *Action Councelling and Process Analysis*, Psychodrama, Monograph No. 26, B. H. 1948.

¹⁸ Bales Robert F., *Interaction Process Analysis*, Addison, Wesley Press, 1950.

¹⁹ Moreno, *The Concept of Sociodrama*, Psychodrama Monograph, No. 1, Beacon House, 1943.

²⁰ Cornyetz Paul et Del Torto John, *Psychodrama as an expressive and projective Technique*, Psychodrama Monograph, No. 14, Beacon House, 1944.

²¹ Harrow Gertrude S., *Effects of Psychodrama Group Psychotherapy and Role Behavior*, Group Psychotherapy, Vol. III, No. 4, 1951.

²² Enneis James, *Dynamics of Group and Action Process in Therapy*, Group Psychotherapy, Vol. III, No. 1-2, 1951.

²³ Borgatta Edgar, *An Analysis of three Levels of Response : An Approach to some relationships among Dimensions of Personality*, Sociometry, Vol. XIV, No. 4, 1951.

²⁴ Moldawsky Stanley, *An emprirical Validation of a Rigidity Scale, an Application of the Spontaneity Test*, Sociometry Vol. V, No. 3, 1942.

²⁵ Moreno J. L. *Sociometry in action*, Sociometry Vol. V, No. 3, 1942.

²⁶ Tagiuri Renato, *Relation Analysis, an Extension of Sociometric Technique*, Sociometry, Vol. XV, No. 1-2, 1952.

²⁷ Parsons Talcott, *The Social System*, The Free Press, 1951.

²⁸ Gurvitch Georges, *Sociométrie et Microsociologie*, Cahiers Internationaux de Sociologie, Vol. III, 1947 veya *Vocation actuelle de la Sociologie*, 1950 Presse Universitaire de France, chap. IV.

²⁹ Maucorps Paul, *A Sociometric Inquiry in the French Army*, Sociometry in France and the United States, Beacon House, 1950.

³⁰ Maisonneuve Jean, *Selection and Propinquity*, Sociometry, Vol. XV, No. 1-2, 1952.

j) Von Wiese³¹ ve öğrencilerinin «Beziehungslehre» ve Sosyometrisi.

Sosyometri zamanla etkisini sosyoloji, psikiatri, antropoloji, terbiye ve ekonomi bilimlerinde de gösterdi. Daima yeni araştırma alanları açarak diğer disiplinlerde de değişiklikler doğurmuştur. Sosyal bilimlerin her alanına dal budak sararak her yerden kendine bir çok araştırmacı kazanmıştır. Sosyometri okulunun, Avrupa okullarından büsbütün farklı bir yapısı vardır. Amerikan özelliğini taşır. Avrupadaki okullar, genel olarak nüfuzlu bir başın etrafında toplanır, ama Birleşik Devletlerde böyle disiplinli ve kapalı okulların doğmasına sosyal iklim hiç de elverişli değildir. Onun için Sosyometri okulunda, Avrupa okullarının o sağlamlığı yoktur, ancak çok çekingenlerin ve gevşek kimselerin meydana getirdiği birlikler vardır, her bir okulun bir sürü ikinci derecede zümreleri bu zümrelerin başında da otoritesini ancak kendi vicdamına tatbik edebilen uzmanlar vardır. Sosyometri okulunun birliğini, devamlı gelişmesini sağlayan usta-çırak münasebetlerinin meydana getirdiği bağlılıklar değil de ilkeler ve metodlardır. Kısası Amerikan hayatının özelliğini her alanda olduğu gibi burada da insanlar değil, kanunlar ve fikirler idare etmektedir.

Bu kitapta sosyometri araştırmalarının — daha önceleri Das Stegreiftheater (1923), Application of the Group method to classification (1932), Psychological Organization of Groups in the community (1933) de belirtilen — yedi ana yönü ele alınmıştır. Bu yönler daha sonraları da bu kitaba bağlı olması gereken dört eserde takip edilmiştir. Onlar da şunlardır: Spontaneity Training (1935), Advances in Sociometrics Technique (1936), Sociometry in Relation to other Social Sciences (1937), Sociometric Statistics of Social Configuration (1938). Son yirmi yıldan beri de Sosyometrik araştırmalar dikkatlerini özellikle şu yönlerde toplamıştır: 1) Sosyal münasebetler üzerine araştırmalar, mikrososyoloji alanı. 2) Küçük zümrelerin sosyometrik araştırması, sosyal mikroskopi ve mikrososyoloji alanı, 3) Kendiliğindenlik ve som durumlar testleri üzerine sosyal - duygusal (Socio-affectives) araştırmalar, 4) Sahne oyunu testi, zümre tedavisi, psikodrama, sosyodrama, mikroantropoloji alanı, 5) Sosyal karşılıklı etki üzerine araştırmalar.

1937 den beri Sosyometrik hareketin en önemli olaylarını da şöyle sıralayabiliriz :

1) «Sociometry, A Journal of Interpersonal Relations» dergisinin 1937 de çıkmağa başlaması.

³¹ Von Wiese Leopold, Das Rollenspiel, Koelner Zeitschrift für Soziologie, 1952.

2) Beacon (1936) un, Vaşington'da Sainte-Elizabeth hastanesinin (1941), New-York City'nin (1941), Harvard Üniversitesinde Psikoloji Laboratuvarının (1949) psikodrama tiyatroları.

3) Sosyometry Enstitüsünün kuruluşu (1942), bugün Moreno Enstitüsü adı almıştır; «Sociatry» dergisinin kuruluşu (1947), bugün «Zümre Psikoterapisi» (Group Psychotherapy) adını almıştır; Fransa'da «Ecole Pratique des Hautes Etudes» e (Sorbonne binasında) bağlı «Sosyometrik deneyleme ve psiko-sosyoloji laboratuvarı; «Institut Moreno» New-York Devleti idare meclisi tarafından kurulmuştur (1951).

Bir çok yeni ölçü metodları ve teknikleri kullanılmaya başlanmıştır : a) Kişilerarası münasebetlerde nicel ölçü (indice) olarak zaman;³² b) Sosyometrik hayaller testi : denek (sujets) ler karşılaştırılacak yerde kendilerine bir çok fotoğraflar gösterilir ve denek'in fotoğrafları dizme sırasına göre sosyometrik düzen kurulmuş olur.³³ c) Sosyometrik not verme (cotation) testi : Deneklerin bir çok yazarlara verdikleri notların analizi; d) Sosyometrik verileri kare tablolar halinde sıralayarak sosyogramı tamamlayan «Sociomatrice»;³⁴ e) Delinmiş kâğıtlar üzerine tesbit,³⁵ f) Sahnede oyun testi (rol playing test) ve ölçülüşü³⁶; g) Kendiliğindenlik testi ve ölçülüşü;³⁷ h) Sosyodrama testi ve onu ölçme metodu;³⁸ i) Yapılaşmamış durumlarda sosyometrik davranış, komşuluk (proximité) üzerine inceleme;³⁹ j) Sosyal idrak sosyometrisi.⁴⁰

Bu eserde ilk defa ortaya atılan sosyometrik teorilerin en önemli ilerlemeleri de şunlardır :

³² Moreno J. L., Jennings H. H. ve Sargent Joseph, Sociometry, A Journal of Interpersonal Relations, sahife 62.

³³ Moreno J. L., Sociometry and Cultural Order, Sociometry, Vol. XI, 1943.

³⁴ Katz Leo. On the metric analysis of Sociometric Data, Sociometry Vol. X, No. 1, sahife 233.

³⁵ Beum, Corlin O. ve Chriswel Joan H., Application of Machine Tabulation to Sociometric Data, Sociometry Vol. X, No. 1, sahife 227.

³⁶ Moreno ve Florence, Role Tests and Role Diagrams in children, Sociometry Vol. VIII, 1945. Moreno ve Borgatta Edgar F., An Analysis of three Levels of Responses. An Approach to some Relationships among Dimensions of Personality, Sociometry. Vol. XIV, No. 4, 1951.

³⁷ Moldawsky Stanley, An Empirical Validation of a Rigidity Scale. An Application of the Spontaneity Tests, Sociometry, Vol. XIV, No. 23, 1951.

³⁸ Moreno ve Borgatta E. F., An Experiment with Sociodrama and Sociometry in Industry, Sociometry Vol. XIV, No. 1, sahife 71, 1951.

³⁹ Sociometry Vol. XIV, No. 1 - 2 - 3, 1952.

⁴⁰ Sociometry Vol. XV, No. 1 - 2, 1952.

- 1) Tele teorisi,
- 2) Kendiliğindenlik teorisi,
- 3) Sosyal atom teorisi,
- 4) Ağ ve haberleşme teorisi,
- 5) Durum içinde aktör (acteur en situation = actor in situ) teorisi.

Birleşik Devletlerde sosyometrik metodun kolaylıkla tutunmasına karşılık, bunların arkasında bulunan fikir ve teorilerin tutunması kolay olmuyor. Bu da daha ziyade Birleşik Devletlerdeki değerler teorisiyle ilgili (axiologique) iklimden gelmektedir. Amerikan düşünürleri, fikrin sadece pratik yönüyle ilgilenirler, gerisini düşünmezler. Fikirler tamamıyla özel hayata mal edilir ve hafiflikle karşılanır. Nitekim Sosyometrik okulun en mükemmel teorik açıklamasını ünlü Fransız sosyoloğu, Georges Gurvitch yapmıştır.⁴¹

Sosyometrinin bugünkü eğilimleri :

Sosyometrinin gelişmesi sırasında karşılaştığı zorluklardan biri tekniklerinin, işlemlerinin (operation) metodlarının hızla kabul edilmelerine karşılık, teorilerinin benimsenmemesi, bunlara ayak direnmesidir. Bu hal, yalnız ana fikirlerin yayılmasına değil, sonraki tekniklerin ilerlemesine de zarar veren bir kargaşalık doğurmuştur. Sosyogram, sosyometrik test, küçük zümrelerin analizi, rol oyunu testleri, psikodrama, sosyodrama gibi tekniklerin büyük bir hızla kabul edilmelerine karşılık bunların teorik temelleri olan : aktör, «alter ego» ya da yardımcı ben, kendiliğindenlik, tele, kızışma (warming up), sosyal atom, haberleşmenin psiko-sosyal ağları, sosyo-dinamik etkiler gibi kavramların ciddiye alınmamasını, umursanmamasını ya da kaynaklara başvurmadan gayrimeşrû şekilde benimsemelerini göstermek eğlenceli olurdu. Bu varsayımlar, sosyometrik tekniklerden bağımsız olarak gelişseydiler, mesele o kadar önemli olmazdı; ama bütün bu varsayımlar olgulara, toplanan verilere dayanmaktadır. İleri sürdüğüm teoriler ve kavramlar, sadece sağlam temellere dayanan varsayımlar (Hypothèse) gibi kabul edilmekle kalmamalı, bunlar teknikleri doğru olarak kullanmaya yarayan, deneylemelerin verimli olmalarını sağlayan bir takım peşin konut (postulat) lar gibi de dikkate alınmalıdırlar. Özellikle, yeni doğmuş bir bilimin ilk çağlarında teknikle teoriyi birbirinden ayırmak güçtür. Çoğu zaman yerinde ya-

⁴¹ Georges Gurvitch. *Microsociologie et Sociometrie*. Cahiers Internationaux de Sociologie, Vol. III, çift Numero, 1947; *Vocation Actuelle de la Sociologie*, Presse Universitaire de France, 1950. Bölüm IV.

pılan anketlerde olduğu gibi teknikler, dayandıkları anlamlardan, teorilerden ayrı olarak mekanik bir şekilde tatbik edilirler. Bazı anketçiler teorik düşünceleri bir tarafa bırakarak sosyolojik bir boşlukta bir takım sosyogramlar çizmeğe kalkıştılar. İşi salon oyununa çevirerek, bazı kimselere kimleri sevimli, kimleri sevimsiz bulduklarını sorarak, bu cevaplara dayanan bir takım sosyogramlar çizerler. Bazıları da rol oyununu sanki insanları, kobaylar gibi deneylemek mümkünmüş gibi kullanmaya kalkıştılar

Sosyometrik anketlerin çeşitli yönleri arasında şu son sekiz on yıl içinde beş deneyleme (experimentation) ve yorumlama (interprétation) alanı özel bir ilgi uyandırmakta : a) zümre dinamik, b) karşılıklı etki (interaction) nin analizi, c) Sosyometrik algı, d) Eylem (action) teorisi, e) kendiliğindenlik (spontanité) teorisinin genişlemiş bir yeni şekli. Bütün bunlar deneylemeli (expérimental) donatımımızı zenginleştirmek ve geniş bir yorumlama işine tatbik için verilen emeklerin, teşvik edici bir mükâfatı ve önemli gelişmeleridir. Ama bu çeşitli yönlerin hepsinde müşterek bazı kusurlar vardır : hepsi de sosyal gerçekten uzaklaşmak eğilimindedir, bütün bunların sebebini bir deney plâni kadrosu içinde zümre hayatının gerçek şartlarını anlayacak ve onları teorik düsturlara bağlayacak bir muhayyelenin eksikliğinde, son derecede som (concret) bir gerçek karşısında yalın (abstrait) düşünme kabiliyetinin bulunmamasında aramak gerekir. Daha eski bilimlerin metodunu kullanarak, som sosyal durumu sonsuz küçük problemlere ayıran ve her birini ayrı ayrı deneye vuran araştırmacılar vardır. Bu çok bilimsel bir düşünüşe dayanır gibi görünür ama gerçekte bu özel parçalardan her biri sosyal bütünden ayrıldılar mı, buldukları yerdeki anlamı kaybederler. Onun için de sosyal gerçeği canlı halde değil de az çok bozulmuş bir halde gözleyebilirler. Sunî bir şekilde hazırlanmış bir deney kadrosuna zorlayarak sokulan oluşumların, gerçek sosyal eylem (action) de benzer gözüküşleri karşıladığını iddiaya kim cüret edebilir? Sosyal kadronun canlı sentezini yeniden kurduğunu kim iddia edebilir? Birbirinden ayrılmış karşılıklı tesirlerin dinamik parçalarını ayırmak nispeten kolaysa, bütünü yeniden kurmak çok daha güçtür. Deneylemecinin sosyal hayatın karmaşıklığı karşısında umutsuzluğa düşmesini, onun için de bunu hesaba katmayarak bu canlı ve karmaşık birlik ve bütün yerine, teker teker inceleyebileceği bir sürü özel problemleri ele almasını çok iyi anlıyorum. Bunlar : «Sosyal hayat o kadar karmaşıktır ki daha sonraki deneylemelerle birikecek sonuçlar sayesinde günün birinde, yaptığımız yanlışları düzeltebiliriz, onun için de şimdilik tekniğimizi son derecede sadeleştirebiliriz» diyeceklerdir. Deneylemeciye (expérimentateur), varsayımlarını ispat et-

tiği zaman güvenle sığınabileceği bir yuva deliği (trou de pigeon) sağlamamak için, günümüzün çeşitli okullarını ustalıkla yaklaştırarak oldukça geniş bir teorik sistem kuran Parsons gibi teoricienlerin de umutsuzluğunu anlıyorum. Deneyle kontrol edilmeden önce bir münasebetler sistemi kurmak ve bunu bize her an varsayımlar sağlamağa hazır bir bilimsel tanrılığa (divinité scientifique) bağlanmak zevkli bir şeydir şüphesiz. Ama olaylara iyimser bir gözle bakanlar : «iyi kötü yol gösterici bir varsayımın bulunması, bulunmamasından hayırlıdır elbette» diyeceklerdir; belki de sosyal dünya, sanıldığından çok daha az karmaşık; deneyelemeye vurulabilecek varsayımların sayısı da, sanıldığından çok daha azdır. Ama sosyal bir boşlukta tasarladığımız varsayımların aklımızı durdurucaak derecede çok olması ihtimali de aynı derecede kuvvetlidir. Sosyometri doğmadan önce bu şıklardan herhangi birini seçmek büyük bir cesaret olurdu, ama şimdi bağlanabileceğimiz bir çok yollar, öncülük edecek bir de pusulamız vardır; artık teori ve pratik birbirine dayanarak birleşmelidir. Hiç olmazsa bugün araştırmalarımıza lâzım olacak derecede teorilerden faydalanalım; ama yolculuğumuzu, teorilerin işaret ettiği sınırların dışına da uzatmayalım. Sosyal okyanusun keşfolunmamış sularında ancak yeni yeni biraz güvenle dolaşmağa başladık. Eskiden olduğu gibi artık kontrol sınırlarımızı aşan o gözü pek fantezilere, varsayım sistemlerine başvurmak lüzumunu duymuyoruz; bunlar gemiyi götüren kaptanın zihnini uzak karaların hayaliyle oyalamaktan başka bir işe yaramaz.

Bu klâsikleşmiş güçlük, başhca aktörleri insan varlıkları olan bir zümre içindeki karşılıklı etkileri deneyleme yoluyla incelemek istediğimiz zaman da, kendini gösterir. İlerlemiş bir bilim bahis konusu olduğu zaman, salt ve menfaatsız bilimsel araştırmaya uygun düşen bir davranış takınmak belki iyidir, ama henüz ilk adımlarını atmağa başlamış bir bilim bahis'konusu olduğu zaman böyle bir davranış, kötü ve kırsırdır. Kolaylıkla kullanılabilir veriler elde etmek için sadeleştirilmiş araştırma plânları kurmağa akıl yatar. İyi kurulmuş sağlam bir bilgi temeline dayanan araştırmacı yanlış yola, çıkmaza girdiği zaman da ona imdat işaretini çeken fizik ya da kimya gibi bilimlerde bu türlü davranışlar doğru olabilir. Ama biran için farzedin ki Freud, klinik metodun nispeten insanca olan durumundan faydalanacak yerde bir psikoloji laboratuvarında tasarlanan bir çağrışım incelemesiyle analizlerine girişseydi ortaya bilim gözüyle didiklenmiş ölü bir ceset çıkardı. Zümreler ve karşılıklı etkinin dinamikleri üzerindeki araştırmalarımız bundan elli sene önceki psikanalizle karşılaştırılabilir. Öyle sanıyorum ki sosyal gerçeğe teması sağlayan klinik tekniklere — deneylemeli verilerimizin analizi ne kadar kaba olursa olsun — sınıksız bağlanmamız ve ifrata kaçan bilimsel

iddialara saptanmamamız daha doğrudur. Geçenlerde çok iyi bir klinikci şöyle demişti : «Psikodrama, sosiodrama, sosyal rollerin araştırılması ile iyi bir yol tuttuk, ama Harvard öğrencileri arasından hangisi bizimle yürüdü?». İki ucun ortası vardır : ne laboratuvar deneyemesinin insan dışı karakteri, ne de tıp kliniğinin, büyüğü fazla insanca karakteri... Bu orta yol da, deneyemeli metodun, sosyometrik görüşle elden geçirmesiyle bulunur. Onun için de bir deney hazırlarken, mümkün olduğu kadar yaşanan duruma yaklaşımağa, karmaşıklığını azaltacağıma tersine büsbütün arttırmağa gayret ederdim. Ancak o zaman kendimde gerçekte teması kaybetmeden deney kadromu kurmak gücünü bulabilirdim. Sosyometrinin en sağlam buluşları, meselâ belirli bir sosyal yapı (configuration) daki fiilî eleme ile hesaplanmış ihtimaller arasındaki ayrılığın incelenmesine, ya da kendiliğinden doğuvarmış veya deneyleme yoluyla hazırlanmış dedikodular üzerine incelememe dayanarak bulduğum psiko-sosyal ağların beni haberleşme varsayımına (bu kitapta bahsedilecektir) sürüklemesi hep bu sayede mümkün olmuştur. Bu varsayımın Charles P. Loomis⁴² tarafından parlak bir şekilde tatbik edilmiş, Léon Festinger⁴³ ve yardımcıları tarafından da son zamanlarda kuvvetlendirilmiştir.

a) *Zümrenin dinamikî*. — Sosyometri çalışmalarının ve teorilerinin gerçek hayata yaklaşan deneyemeli (expérimental) araştırmalar üzerine etkisi büyük olmuş, böylece bunların sonuçlarını da daha verimli kılmıştır. Ama gelenekçi kültürün, akademik tipin teorisiyle, laboratuvarına bağlı deneyemeci arasında kurduğu ayrılık, henüz yok olmuş değildir. Son zamanlarda yapılan bir incelemede bunu göstermek faydasız olmayacak. Sosyometri görüşüne aykırı bir incelemede iki çeşit sakatlık göze çarpar : a) Sınırları önceden bilinen, hazırlanmış parçalardan kurulan tamamiyle yapma bir deneyleme, b) Yeter bir analize dayanmadığı için amacını deneyemecinin bile kestiremediği, kötü tertiplenmiş bir deneyleme. Lewin'in «demokratik» ve «otokratik» iklim (régime) e ayırdığı inceleme, bu sakatlığa iyi bir örnek olabilir; bu incelemeyi, aynı meseleyle ilgili bir tasarımla karşılaştırmıştım. Orada çözümeğe çalıştığım mesele şuydu : Bu iki iklimden acaba hangisi, çalışmayı daha verimli kılar? Lewin'in incelemesi (approche) gözden geçirildi mi, pek akla uygun pek mantıklı gibi görünür ama, aldatıcıdır, yanlış peşin fikirlere dayanır. Lewin iki yanlış işlemiştir : İlkin sosyometri bakımından durumu

⁴² Loomis Charles P. et Davidson Jr Dwight, Sociometrics and the Study of New Rural Communities, Sociometry, Vol. II, No. 1, 1939.

⁴³ Festinger L., Schachter S. ve Back K. Social pressures in informed groups, New-York, Harper and Brothers, 1950.

açıkça belirtecek derecede bir ankete başvurmamıştır. Sosyometri, zümrenin «dinamik yapısal bir birlik» taşıdığını göstermiştir. Münavebe ile bu iki iklime tâbi tutulacak zümreler arasında eşitlik aranırken, bunun hesaba katılması gerekirdi. Bu eşitlik yeter derecede kurulamadığı için, deney sağlam bir temele dayanmıyor demektir. Lewin'in ikinci yanlığına gelince : Otoriter şeflik rolünde olan kimsenin, demokratik bir zümreyi idareye daha kabiliyetli olması, demokratik şeflik rolünde olanın da, otoriter bir zümreye kumanda etmeğe daha elverişli olması mümkün olabirdi. Bu noktada hiç bir bilgi verilmemiştir. Başka bir deyimle, bu iki iklim (régime) den her birini belirtmek için gereken önemli roller, önceden hiç bir elemeye, sınıflamaya tâbi tutulmamış rollerin hangi aktörlere verilebileceği tartışılmamış; halbuki bunlar her şeyden önce dikkate alınması gereken şartlardı. Benim tasarladığım deneyde ise gerçi hoş gidecek hiç bir mantık oyunu yoktu, ama yaşanmış, tamamiyle ampirik bir gerçeklik vardı. Biliyorduk ki «Hudson» genç kızlar ıslahanesindeki⁴⁴ yöneticiler (gouvernante), ya emir vermek eğilimlerine uymak, ya üzerlerine düşen ödevi yerine getirmek, ya da kurumun iyi yürümesini sağlamak amacıyla, kızlara deneylemecilerin değer verdikleri demokratik rejimi alt üst eden bir otokratik rejim tatbik ediyorlardı.⁴⁵

b) *Karşılıklı etki (interaction) nin analizi.* — Robert F. Bales'in incelemelerinde de aynı türden yanlışlarla karşılaşyoruz, yalnız Lewin'in kiler açıkça görüldüğü halde Bales'in kileri görmek daha güçtür, çünkü bu yazar bazı peşin fikirlerini analiz etmeden, tartışmadan ileri sürmüştür. Bales'in karşılıklı etkiye ayırdığı inceleme, zümre psikoterapisinden ve dramatik oyunun cereyan ettiği durumun tasvirinden ilham almıştır, onun için ileri sürdüğü metod, tipik «psikodramatik duruma sokma» metoduyla karşılaştırılabilir. Bales diyor ki : «Gözlemciler, yalnız bir taraftan gören bir pencereden bakmaktadırlar, camın öbür tarafındaki denekler bir satranç meselesini sökmekle meşguldürler. Bunlar tek taraftan gören camdan gözlemcilerin kendilerini gördüklerini, konuştuklarını da işittiklerini bilmektedirler. Ama denekler gözlemcileri görememektedirler, camlara baktıkları zaman sadece kendi akislerini görmektedirler. Ayrıca her gözlemcinin önünde bir de liste var.

⁴⁴ Eserimizin 2 inci kitabında Hudson İslahhanesinde yapılan incelemeye bakınız.

⁴⁵ Moreno J. L., *Experimental Sociometry and the Experimental Method in Science*, «Current Trends in Social Psychology» 1948, Yayan Wayne Dennis, Pittsburgh Üniversitesi basını, Pennsylvania; Ayrıca : *Sociometry, Experimental Method and the Science of Society*, Beacon House, 1951.

Tasvir edilen bu metod, bizim tertiplediğimiz bazı psikodrama oturumundan farklı değildir; karşılıklı etkinin analiz tekniği de benim «Steigreiftheater»⁴⁶ deneyinde kullandığım ve «Hudson» da yeniden ele aldığım tekniğe benzer. Yalnız şu farkla ki : Bales ne deneklerden, ne de bunlar hakkında bilgisi olup olmadığından söz açar. Oyun aktörlerinin kendileri hakkında ne düşündüklerini de bilmiyoruz. Gözlemciler bu deneklerde «karşılıklı etki» davranışlarının, hazırlanmış listedeki filân ya da falan kategoriye uyup uymadığını araştırmaktadırlar. Ama bu durumlara aktörlerin önem verip vermediklerini bir türlü anlayamıyoruz. Deneycilerin de bu konuda bir şey söyledikleri yok. Denekler Harvard laboratuvarına nasıl gelmişlerdir? Önceden birbirlerini tanıyorlar mıydı, tanımıyorlar mıydı? Hangi ölçüye göre seçilmişlerdi? Bir satranç meselesini çözmekte oldukları söyleniyor, peki ama bunlar satranç oyuncularını mı, oyunun ustası mı, değil mi? Deneklerin seçiminde acaba ustalık mı dikkate alındı? Niçin satranç oynuyorlar? Belki istekleri bu, belki de bahçede dolaşmak, ya da kahveyle bir cigara tellendirmek, dans etmek veya «base ball» üzerine heyecanlı bir tartışmaya tutuşmaktır. İçlerinden ne geçtiğini kim söyleyebilir? Yoksa aktörler yapılaşmış durumların baskısı altında mıdır, hiç biri hakkında bir şey söylenmiyor. Halbuki psikodramalar tertipleyen bir deneyimcinin, Bales'in tekniğinin tersine olarak, aktörlerin kabiliyetleri hakkında — hiç olmazsa gözlemcilerinki kadar — mümkün olduğu kadar eksiksiz tam bir tablo vermesi gerekir. Durum (situation) ile aktörler arasında ne gibi bir münasebetin bulunduğu anlatmaları, rollerini parayla mı, gönüllü olarak mı yaptıklarını, kendi meselelerini çözmek isteyen öğrenciler ya da hastalar mı olduklarını bildirmeleri gerekirdi. Başka bir deyimle psikodramayı tertipleyen deneyimci yalnız gözlemcilerle ve onların amaçlarıyla değil; aktörlerle onların amaçlarıyla de ilgilenmeli. Aktörlerde kendiliğindenliği uyandırmak, kızıştırmak, sahneden sahneye bu kıışıma derecesini takip etmek... İşte bence gözlemcinin ilk uğraşacağı şeyler bunlar olmalıdır. Kısası metodumuzda deneklerin iç ve dış şartlarını iyice kavramak başta gelir. Böylece deneklerin katıldıkları durumu bütünüyle kavrayan deneyimci meselenin filân ya da falan yönünü seçmekte güçlük çekmez. Bales'in metodunda gözlemci hayvan psikolojisi deneyindeki gözlemci gibi tek başına karar veren otoriter bir hakem durumundadır. Halbuki gerçek bir psikodramatik durumda, gözlemci genel kadronun sadece bir yönü-

⁴⁶ Moreno'nun «Kendiliğinden doğan Tiyatro» anlamına gelen bu eser 1928 yılında Almanca olarak basılmıştır. İngilizce çevirisi : «The Theater of Spontaneity» Beacon House 1947, N. Y. Çeviren.

dür. Bales kaygıyla : Gözlemcilerin, deneklerin istatistik emsallerini doğru yapıp yapmadıklarını kendi kendine soruyor; aktörler dünyasını sanki önüne geçilemez aksaklıkları temsil ediyormuş gibi, yörüngesinin dışında tutuyor. Burada sadece bir gözlemcinin bilimi bahis konusudur, aktörlerin ve eylem (action) in bilimi aslâ... Aktörlerin değil de sadece gözlemcilerin bilgisine başvurur; ortaya konan teknik, aktörlere değil, gözlemciye uyar. Bu eleştirme Bales'in kategorilerinin değerini düşürmez; çünkü iki kişi arasında geçen «karşılıklı etki» oluşumunun tatmin edici bir yorumlamaya varıp varmayacağını ancak deney gösterebilir. Bu eleştirmemiz, sadece Bales'in eylem (action) in kusurlu bir teorisinden hareket ettiğini, kendiliğindenlik teorisine başvurmadığını, deneylemelelerinde «denek - aktör» lere yer vermediğini göstermek amacıyla yapılmıştır. Bugün eylem (action) ve zümre dinamikleriyle ilgili incelemeler; mükemmel, kusursuz bir eylem teorisine dayanmadıkça yararlı sonuçlar elde edilemez.

c) *Sosyometrik algı (perception) nın analizi : Tele teorisinin genişletilmesi.* — Onaltı yıl kadar oluyor (1942) «kendi kendini değerlendirme» (self rating) adını verdiğim bir test⁴⁷ ileri sürmüştüm, buna «Sosyometrik algı testi» demek daha yerinde olur. Bu testte denek bir çok safhalardan geçer :

Birinci safha : denek «içinde bulunduğu bütün durumları kısaca canlandırır ve duygululukla katılan fertlerin her birini, kendilerine has rolleriyle bu durumlara sokar». İkinci safha : «Bunların her birine karşı beslediği duyguları iyice kavramak ister, sanki bir sosyometri testine katılmış gibi bazılarını seçer, bazılarını atar, seçtiklerini tercih derecesine göre sıralar, niçin seçtiğinin, niçin attığının sebeplerini araştırır». Üçüncü safha : «Her birinin kendisi hakkındaki duygularını ve bu duyguların onlara nasıl görüldüğünü hatırlamaya çalışır». Dördüncü safha : «Bütün bu fertlerin birbirlerine bağlılıklarını anlamağa çalışır». Beşinci safha : «Bu kendi kendini değerlendirme işini bitirdikten sonra, kendi durumunu yakından bilen birine bunun üzerinde serbestçe düşünmesini isteyebilir.» Denek kendi kendini değerlendirdikten sonra, altıncı safha : «Kendi kendini değerlendirmenin sağladığı verilerin değeri ve sadıklığı, hemen bir sosyometrik testten geçirilmek suretiyle belirtilebilir. Böylece denegin sosyometrik statüsü hakkındaki sezgisi, başkalarının kendisine karşı duruşunu, yani gerçek sosyometrik statüsünü bildiren nesnel (objectif) olgularla karşılaştırılabilir.

⁴⁷ Moreno J. L., Sociometry in action, Sociometry, cilt V, 1942, S. 301 - 302, 305; Notlar bu makaleden alınmıştır.

Bu testin yardımıyla geniş çapta incelemeler yaptım,⁴⁸ ama bu yoldaki incelemelerimde hiç kimsenin özel hayat tarihini hiç bir zaman yayınlamadım. Son zamanlarda Paul Maucorps⁴⁹ aynı tekniği kullandı; daha geniş bir şekilde de Renato Tagiuri⁵⁰ bu teknikten faydalandı. Bu yeni sosyometrik araştırma (approche), tele teorisinin bugüne kadar hiç dikkati çekmeyen bir yönü üzerinde toplanır.

Epiyidir «télé» nin duygusal yönünden başka, bir de algısal (cognitif) yönü bulunduğunu ve bu iki yönden her birinin, deneklerimizin çekim ve itiminde rol oynadığını biliyorduk. Ama sadece algısal (cognitif) amilleri elde edecek bir aracımız yoktu. Çocuklar zümresinde, çocuklar filan arkadaşla iyice uyuşmak kabiliyetini edinince, bu dostluk münferit bir olgu olarak kalmaz, başka kimselerle de iyi münasebetler kurmak duygusunu kazanırlar. Böylece kişiler arası münasebetlerde bir ayıklama yapmak istidadını elde ederler.⁵¹ Deutschberger'in⁵² dikkate değer bir makalesi şöyle biter: «Télé bir ferdi saran sosyal atomun her bir parçasında eşit olarak meydana gelmez; uyanıklığın kuvvetli olduğu, seçimlerin daha büyük bir açıklıkla belirlediği, karşılıklı münasebetler algısının daha duru görüldüğü yerler, «télé» için elverişli bir bölüm teşkil eder. Sosyal atomun geri kalan bölümleri bozuk yapı bir bölgedir, burada gelgeç seçimler tesadüfe bağlıdır; karşılıklılık da ancak arzı olarak kurulur».

«Tele seviyesiyle, tesadüf seviyesi arasında bulunan bölgede filânla işbirliğini kabul etmek eğilimleriyle bunun rolü hakkındaki yanlış algılar birbirine karşır ki bu da patolojik karakterde bir sürü kişilerarası münasebetleri doğurur. İşte bundan ötürü tele seviyesiyle tesadüf seviyesi arasındaki bu ara bölgeyi üç ayrı kısma ayırdım. Onlar da : «infratéle» (en uzak ihtimal olarak...), «Empathie» ve «Transfert» dir.»⁵³

Bazı sosyogramlarda üzerlerine büyük sayıda sempati toplayan kimselerin, seçmenlerine hiç bir karşılık göstermediklerini gördüm, bu yüzden de bu kimseler kendilerini yalnız bırakılmış duyarlar. Bu türlü hal-ler analiz edilince, bunların büyük bir sevgiyle seçtikleri fertlerin ken-

⁴⁸ Sociometry, cilt XV, No. 3, 1952.

⁴⁹ Maucorps Paul, Sociometric Inquiry in the French Army, Sociometry, Vol. XII, 1949.

⁵⁰ Tagiuri Renato, Relational Analysis : an Extension of Sociometric Method with Emphasis upon Social Perception, Sociometry, Vol. XV, No. 1-2, 1952.

⁵¹ Moreno, Sociometry Monograph no 3, s. 21, 1938 ve 1944.

⁵² Deutschberger Paul, The Tele - Factor : Horizon and Awareness, Sociometry, Vol. X. 1947, s. 249.

⁵³ Sociometry Monograph, No 3, sahife 25 - 27.

dilerine karşı olan duygularını pek anlayamadıkları görülüyor. Bu da önemli seçimler yaparken «télé» lerinin duygusal yönünün, algısal (cognitif) yönden üstün olduğunu gösterir. Bunlardan bazılarını sosyodramatik oturum sırasında sahne oyunu testine tâbi tuttum : kendileri tarafından seçilen fertlerin oynadıkları sosyal rol algıları (perception) nın zayıf olduğunu, bu rollerin doğurduğu hayranlık ve saygı rolüyle bunları cisimlendiren fertler arasında da hiç bir nisbetin bulunmadığını gördüm. Başka bir deyimle duruşlarıyla (attitudes) ilgili fonksiyonel bir bozukluk gösteriyorlardı, sosyal rollere gelince de : bu rolleri oynarken seviyeleri yükseliyor, algılarken düşüyordu.⁵⁴ Bu bozukluk kişilerarası alanda gözüken çatışmayı karşılıyordu. Yüksek seviyedeki «télé» nin duygusal yönü, düşük seviyenin algısal (cognitif) yönüyle çatışıyordu. Kendi kendini değerlendirme testini ileri sürerken filân deneğin algısal sezgisinin (l'intuition perceptive) öğrenme yoluyla uyandırılabilirse, seçmelerinin daha muhakemeli olacağını sosyometrik statülerinin de düzeleceğini, yani artık kendilerini yalnızlık içinde duymayacaklarını düşünmüştüm : Bu varsayımı (Hypothèse) bir çok olgularla ispatlamak imkânım buldum.

Gerçi Tagiuri asıl anlamıyla sosyometrik testle, rolleri algılama testini (le test de perception des roles) bir arada kullanarak benim ilk tekniğimi değiştirmiştir; ama sosyometrik ölçütleri bir tarafa bırakarak algılı (perceptive) cevapları temizlemek, gerekirse deneği iki teste birden tâbi tutmak sakattır, çünkü kendiliğindenliği iki farklı konuda kıyıştırmak, işi karıştırabilir. Bunlardan biri içe kapanık (autistique), başına buyruk bir karakter taşır ve muhayyeleden doğar; öteki nesnel (objectif) dir, gerçektir, işbirliğine dayanır. Denekler için bir sistemden ötekine geçmek güçtür, birinden ötekine ayarlanmak için bir zaman lâzımdır. Bir çok denekler üzerinde yapılacak deneyler bu tekniklerden hangisinin daha verimli olduğunu gösterebilir. Her iki testi beraber mi tatbik etmek gerekir, yoksa sosyometri testinden önce algı testini mi yapmalı? Nihayet sadece algı testiyle mi (test de perception) yetinmeli, bunların hepsini denedikten sonra verim derecelerini anlamak mümkün olur.

Deneğe, kişiliğine uyacak bilgi verilmezse algı testleri de gerçek sosyometri testleri gibi deneği yanlış sonuçlara sürükleyebilir, çünkü o zaman deneğin algılayıp değerlendireceği durumları iyice yaşayamaması mümkündür. Denek daha önce özetini verdiğimiz tâlimatı ihmal ederse cevapları yanlış olur. Kendisiyle arkadaşları arasında filân ya da falan

⁵⁴ Moreno J. L. ve Moreno F. B., Role Test and Role Diagrams of Children, Sociometry Vol. VIII, 1945.

karşılıklı etki şeklini seçmek için içinde bulunduğu durumun ölçütünü kavrayamadığı için de sonuçları anlamları karanlık kalmak tehlikesine uğrayabilir ve tam anlamıyla sosyometrik testle yapılacak karşılaştırmanın yanlış olması, bir dereceye kadar da konusuz kalması mümkündür.⁵⁵

Denebilir ki müşterek bir sosyal alanda bir deneğin diğer fertlere nisbetle sosyometrik uzaklığı ne kadar çok olursa, bu fertlerin kendisiyle ve birbirleriyle olan müsabetlerinin sosyal değerlendirilmesi de o kadar doğrudan uzak olur. A. B. C. gibi seçmiş olduğu kimselerin kendisine besledikleri duygular hakkında doğru bir sezgisi olabilir. Ama A'nın B'ye C'ye, B'nin A'ya ve C'ye v.s. olan duyguları hakkındaki algıları pek bulanık olabilir. Günün birinde — uzak ya da yakın — bir çok kuşakların «télé» lerinin duygusal ve algısal (cognitif) yönlerinin gelişmesi sağlanırsa, başkalarının rollerini oynamamız ve algılamamız mümkün olursa; bizlerin de hiç yerimizden kıpırdamadan sosyal dünyayı kavramamız, insanlarla ta uzaklardan anlaşmamız, hiç bir «extra - sensorielle» görevin müdahalesi olmadan «extra - sensorielle» bir algının etkilerini elde etmemiz mümkün olur.

d) Eylem teorisi (La théorie de l'action). — Eylem kavramı üzerinde dönen bugünün fikir akımı içinde, Sosyometri ve Sosyodramanın yardımıyla çok zengin umutlar veren bir «eylem teorisi» doğmuştur. Bir çok incelemelerimde şuraya buraya serpilmiş olarak «eylem teorisi» nin bazı vasıflarına rastlanabilir, ama şimdiye kadar başlıca konusu «eylem» olabilecek hiç bir eserimde bu vasıfları özetlemedim.

Eylem teorisi ve eylem tekniği alanını ilk defa ben ele aldığım için,⁵⁶ sosyometri de eylem bilimini amaç edinen ilk uğraşmalarından doğduğu için, benim durumumla T. Parsons'un derin ve önemli bir incelemesinde takındığı durumu karşılaştırmak dikkate değer olabilir. Parsons'un teorisinin bütünü üzerinde bu önsözde bir eleştirme yapmak

⁵⁵ Sosyometrik algı testine benzeterek bir psikodramatik algı testi tasarladım, buna «eylem algısı» testi de denebilir. İlk safhada denekten her an, başına gelmesi mümkün olan (bugün, yarın, hafta içinde v.s.) nazik durumları söyle bir tasarlaması istenir: Örneğin karısıyla, memuriyle, çocuğuyla v.s. ile karşılaşacağı böyle bir durumda nasıl davranacağı karşısındakinin nasıl bir tepkide bulunabileceği hakkında önceden ne düşündüğü sorulur. İkinci safhada karşısında hiç biri bulunmadan hiç bir yardımcı ego ya başvurmadan kendisinden bu durumlarda karşındakilerle belirmesi mümkün türlü çatışmaların türlü hal çarelerinin rollerini oynaması istenir. Sosyometrik testin temeli duyguların algıları olduğu halde, Psikodramatik ve Sosyodramatik testlerde eylem temeldir.

⁵⁶ Moreno J. L., Das Stegreiftheater, 1923.

yersiz olur; onun için burada sadece bu türden yapıların ilk adımları ve bazı sosyometrik eğilimlerde görüldüğü kadarı eleştirilecektir.

Bir sanat ya da bilim eserinin doğuş halini yaşamakla bu eser ve etkileri üzerinde bir çok temelli şeyler öğrenildiğini gördüm. Bu, ampirik gerçekten tamamıyla ayrı olduğu, ampirik genellemelere dayanmadığı, deneylemeli metodların kullanılmasından doğmadığı iddiasına dayanan bütün teorik yapılar için de doğrudur. Ama sanat eserleri ve teorik yapılar öyle çabası bir denbire belirmezler, o kadar tekrar tekrar ele alınmış ve değiştirilmiştir ki ilk yaratıcı kaynaşmalar, ilk taslaklar unutulup gitmiştir. Teoriler de tekrar tekrar ele alındıktan, elendikten sonra ancak katılmış ve kesinleşmiş şekliyle ortaya atılmıştır. Teorik yapı, meselâ Maxwell'in «electro - magnétique» teorisinin ilkeleri gibi katılmış bir şekil alsaydı — ki Hertz biraz sonra bu ilkelere dayanarak bir çok deneylemeler yapmak imkânını bulmuştur — geriye doğru giderek «geçmiş zaman peşinde» bir yolculuğa kalkışmak, böylece teoriyi doğuran ilk sezgiye, ilk heyecana ulaşmak lüzumsuz olurdu. Ama daha ilkelerinin kuruluşunda yanlışlara düştüğü için bir teorik yapıdan şüphe edildi mi (Kierkegaard'ın Hegel fel'sefesini eleştirmesi buna bir örnek olabilir) teorisinin hangi kaynaktan kuvvet aldığı araştırılmak faydalı olur. Parsons'un teorik taslağı iki akımdan çıkmış görünüyor. Kendisinin de kabul ettiği gibi Weber, Durkheim, Pareto ve Freud'den faydalanmıştır. Bir eylem (action) teorisi bahis konusu ise; Parsons'un sistemini kurmağa yardım eden bu yazarların mükemmel birer gözlemci olmalarına rağmen hiç de «action» adamı olmadıkları söylenebilir. Bundan başka Parsons daha bir çok kimselerin etkisi altındadır, ama bunların izini yalnız uzmanlar bulabilir. Çünkü Parsons başvurduğu kaynakları hemen hemen hiç bildirmez. Parsons'un faydalandığı bu kimseler de «action» üzerine araştırmalarda ve ampirik çalışmalarda bulunan, bugünün yazarlarıdır. Teorik bir yapı, tutarlı bir sistem içinde, daha önce kurulmuş bir çok teorileri bir araya getirirse, bu inkâr edilemez bir ilerleme sayılır. Bu bakımdan Parsons'un teşebbüsü daima ilgi çekici bazan da büyüleyicidir.⁵⁷ Ama Parsons sosyal araştırmalarını bugünkü «action» araştırmalarıyla karşılaştırmaya kalktı mı değerinden düşüverir. Sistemine «eylem (action) in genel teorisi» diyecek yerde «davranışın genel teorisi» deseydi daha yerinde olurdu. Parsons'un teorisini iki temelli noktadan : 1) Eylem (action) bilimi olarak; 2) Genel teorisinin : kişilik teorisi, kültür teorisi, sosyal sistemler teorisi gibi tamamlayıcı üç yönü arasındaki münasebetlerin sistemi olarak ele alalım.

⁵⁷ T. Parsons, The Social System, The Free Press, sahife 541-545.

Bir eylem (action) biliminin yapacağı ilk iş daha önceleri bir çok vesileyle belirttiğim gibi⁵⁸ organizmalar dünyasıyla aktörler dünyası, «organizma - çevre» (organisme - environnement) ile «durum içinde aktör» (acteur en situation) arasındaki temelli farkı gözönünde tutmaktır. Ama Parsons'un ileri sürdüğü: organizma ile aktörü, davranış ile eylemi bir tutan bir eylem bilimi hiç bir zaman gerçek bir eylem bilimi olamaz. Organizma ile aktör arasında kurulan birlik sadece bir tanım meselesi olmakla kalmaz, bu terimlere verilen anlamları da alt üst eder, bunun sonucu olarak da sosyal bilimler alanında deneyimeli metodolojinin gelişmesini köstekleyen önüne geçilemez bir engel olur. Sosyal bir deneylemenin hareket noktası ne olabilir? Şüphe yok ki organizma, davranış ve «cathexis»⁵⁹ gibi kavramlar olamaz; bunlar dıştan bakan bir gözlemcinin, seyircinin görüşleridir. Sosyal deney «Sen» ve «Ben» e, karşılaşmalara, çatışmalara, aktörlere, karşıt-aktörlere (contre-acteur) dayanır. «O» ya, dıştan bakanlar dünyasına dayanmaz. Bir eylem bilimi : olmak (être) ve yaratmak gibi iki fiille ve aktör, kendiliğindenlik ve yaratıcılık gibi üç isimle başlar. Bir aktörler zümresinin bir organizmalar zümresinden büsbütün ayrı bir anlamı vardır : O bir «Biz» dir, bir «Onlar» değildir. O karşılıklı tesirde bulunan bir organizmalar dünyasından çıkan bir şey değildir, o bir yaratıcı zümre (créatocratie) dir. Şu tanımlar (définition) bu iki görüşü karıştıran anlayışlara örnek olabilir : «Ferdî aktör denen şey som organizmaya verilen addan başka bir şey değildir..» «... Öyle ise bir eylem sistemi birbirine bağlı organizmalar arasındaki münasebetler sistemidir...». «Organizma sistemini, fiziko-şimik sistemden iyice ayırmak için : «organizmanın davranışı» yerine «aktörün eylemi» demeyi; çevre (environnement) terimi yerine de «eylemin durumu» (situation de l'action) terimini tercih ediyoruz. «Aktörün eylemi» ve «eylemin durumu» nu bu şekilde tanımlamakla, kişilik, toplum ve kül-

⁵⁸ Moreno J. L. Sociatry, cilt II, sah. 5, 1947 : İlkın «behavior» culuk, sonra psikanaliz, daha sonra «gestalt» cılık belirmiş şimdi de «actisme» ya da «actionisme» dediğim akim doğmuştur. Bu akimi en iyi temsil eden Psikodrama Sosyodramadır. Bu dört safhadan her biri bir öncekini içine alır : Örneğin «behavior» culuk Psikanaliz ve «Gestalt» cılık «actionisme» içinde bulunur, ve bu alanda gelişmelerine devam ederler. «Actionisme» bir hareket noktası değil bir sentezdir. Pavlov (Behaviourisme) un deney köpeği, divana uzanan hasta (psikanaliz) psikodrama boyunca hareket eden Jestler yapan «yaratıcı - aktör» de yeniden belirir. İkisi de burada eylemden ayrılmadan hazırırdılar. Ama bundan böyle yeni bir şey belirmiştir : Laboratuvarındaki köpek ve divandaki hasta «durum içinde aktör (acteur en situation) halini almıştır.

⁵⁹ Konu - amaç (goal) arasındaki münasebeti ve bunu karşılayan eğilimin tatmini için Tolman'ın ileri sürdüğü bir terimdir.

tür gibi üçlü bir müracaat sistemine çevrilmiş bir davranış ve organizma sistemi yani bir «sözde eylem» bir «sözde aktör teorisi ileri sürülmüş olur.

Organizmayı aktörden, davranışı (comportement) da eylem (action) den iyice ayırmak ilk yapılacak iş olmalıdır. Aktörün oyunuyla gözlemcinin verileri ya da yorumlamaları bir ve aynı şeymiş gibi ele alınamaz; bazan birbirlerinin tamamlayıcıları olabilirler ama hiç bir zaman eş olamazlar. Bir eylem kalıbı (matrix) fiil ve olguları zabteder, bir davranış kalıbı ise fiil ve olguların gözlemine zabteder. Bir eylem teorisinin ilk safhasında bu farkı belirtmek çok önemlidir, bunu kabul etmemek işi bulanıklığa ve karanlığa sürükler. Meselâ Sheldon'un⁶⁰ «aktör, organizmanın bir yalınlaşmasından (abstraction) başka bir şey değildir» iddiası, ancak bir organizma ve davranış teorisi için doğru olabilir; böyle bir müracaat sisteminde ilk plânda organizma, ikinci plânda da aktör gelir; ama bir eylem teorisinde durum alt üst olur, aktörler topluluğu başta gelir. O zaman o tanımın şu şekle çevrilmesi gerekir : Organizma aktörün bir yalınlaşmasıdır. Metod bakımından fiziko-şimik bir sistem anlamına gelen organizma ile davranış sistemi anlamına gelen organizma arasındaki farkın korunmasına taraftarım. Ama aynı şekilde, insan zümresinin eylemsel (actoriel) sisteminin de davranış sisteminden ayrılması gerekir. Bu farkın bir gün daha ileri gitmesi için, psikanalitik yönde bir behaviourculuğun yerini karşılıklı etki sistemine dayanan ve psikodramada kendini gösteren sosyometrik yönde bir eylemciliğe (actionisme) bırakması gerekir. Aktörün, kendi kendisi için bir gözlemci, gözlemci için de bir aktör olması, yani gözlemci, gözlediği kimse için bir aktör, kendisi için de bir gözlemci olması, ötekinin eylemine katılması, birlikte hareket etmesi gerekir. Bir sosyo-psikodramada aktörün öznel (subjectif) görüşüyle, işbirliği eden aktörün nesnel (objectif) görüşü bir ve aynı şeydir, bunlar aynı plândadırlar. Gerçekten eylem plânında olduğu gibi her aktör diğer aktör için bir «alter ego» ya da bir «yardımcı ben» dir. Öznel ve nesnel görüşleri daima türlü derecelerde birbirine karşı : A, B'ye, B de A'ya karşı hareket eder; A, B'ye karşı hareket ederken kendi kendini gözler, B de A'ya karşı hareket ederken kendi kendini gözler; böylece A, A ve B'yi, B de B ve A'yı gözler; A, C'ye karşı hareket eder, A, B ve C'ye karşı hareket eder; C, B ve A'ya karşı hareket eder v.s.. Gerçek bir eylem teorisi : eylemsel (actorielle) kategorilere ve kendiliğindenlik, yaratıcılık, kendiliğindenliğin kızışması, an. aktörlerin karşılaşması; «alter ego»

⁶⁰ R. C. Sheldon'un makalesi T. Parsons ve E. Shiels'in «Toward a General Theory of Action, Harvard University Press, 1951, sahife 31.

ya da «yardımcı egolar» gibi — eylem alanında aktörler dünyasının yaşanmış karşılıklı deneylerini bildiren — daha bir çok karşılıklı etki güçlerine dayanır.

Aktörleri birleştiren münasebetler sistemiyle organizmalar arasında gözlenebilen münasebetler sistemi iki farklı alan teşkil ederler. Eylemsel sistem ancak aktörler toplantısında var olabilen bir duyuşma (consensus) ya dayanır. Bu gizli, içkin (immanent) duyuşma araştırmaya yardım eden aktif aktörlerin işbirliğiyle nesnelleşebilir; sonra da bunlar kollektif birliklerin davranış gözlemcileri tarafından, davranıştan hareket ederek kurdukları yapı sistemini tamamlamak ve zenginleştirmek için kullanılır. Çoğu zaman aktörlerin yardımı da yetmez, içten iyice kavramak için gözlemcilerin de oyuna girmeleri gerekir. Aktörler toplantısı, tek başına alınmış herhangi bir aktörle hiç bir zaman bir olamaz, bunun gibi karşılıklı etkide bulunan organizmalar bütünüünün davranışı, bir ferdi organizmanın davranışının aynı değildir. Sosyal bir sistem olarak eylem teorisinin ileri bir sistemini kurmak pek yerinde bir iş olurdu ama bu teorik usavurmalara (raisonnement) başvurmadan, önceden yaşanmış şartlara ihtiyaç gösterir. Meselâ en farklı «socio - culturels» yönleri oyuna katan psiko ya da sosyodramatik deneylemelere dayanan düşünceler, yaşanmış deneyler gibi... Psikanaliz yeterli bir metod değildir. Teorinin tanrısı gökten yere inmeli, yaşanan sosyal çevrede ya da sosyodramatik alanda diğer aktörlerle birlikte oyuna karışmalıdır. Kendiliğindenlik ve yaratıcılık teorisine dayanmayan bir «kişilik bilimi», bir toplum bilimi, bir uygarlık bilimi kurulamaz. Bir çıkmaz yola sapılmış olur. İşte Freud ve devamcılarını gibi bütün negatif analiz sistemlerinin kaderi budur.

Parsons'un sistemi gerçekte bir eylem teorisi değil bir davranış teorisidir. Hayal kırıklığına uğratar, çünkü negatif ve analitik eski kavramları yeni bir dile, pozitif ve yapıcı görünen bir biçime sokmağa çalışır. Yeni dille anlatılan muhafazakâr bir teoridir. Parsons, Sosyometrinin küçük zümreler dinamik ve karşılıklı etki üzerine olan incelemeleri, dramatik oyunlar durumu, psikodrama, sosyodrama ve bütün yeniliklerinin doğurduğu teorik sonuçlar hakkında yeter derecede bilgi edinmemiştir. Çağdaşlarının som (concret) ampirik ya da deneymeli incelemelerini ya bilmiyor, ya da beğenmiyor. Aktördeki yaratıcılığı görememiştir, onu divana uzanan bir hasta ya da ölümler deposunda ilâçlanmış olarak saklanan bir kadavra gibi ele almıştır; halbuki sosyal sistemi: kendiliğindenlik, yaratıcılık, kendiliğindenliğin kızışması, eylem, karşılıklı etki, eyleme birlikte katılma gibi bir eylemsel (actoriel) kategoriler sistemi gibi ele alması gerekirdi. Daha hareket noktasında kalıntılarla (residus) «cathex»

lerle, içleşme ve dışlaşma dinamiğiyle seyirci ve gözlemci kategorilerini benimsemiştir. Eyleme dayanan sosyal sistemi daha ilk adımda sakattır, sistemi temelsizdir, boşlukta kalmıştır; bütün bunlar, uygarlık, toplum, kişilik arasında işe yarar derinliğine bir sosyal sistem kurmak için başta gelmesi gereken kendiliğindenlik ve yaratıcılık meselesine yeter derecede önem vermemesinden ileri gelmektedir.

e) *Kendiliğindenlik teorisinin genişlemesi.* — XIX uncu yüzyıl tamamlanıp da bilânçosu yapılnca, insan bilimlerine ve sosyal bilimlere en büyük yardımın bilinçdışı (inconscient) kavramından ve onun «cat-hexe» lerinden geldiğini bir çokları kabul etmiş görünüyor. Öyle sanıyorum ki XX nci yüzyıl bitip de bilânçosunu yaptığı zaman kendiliğindenlik - yaratıcılık ikiz terimleri en önemli bir buluş olarak görünecektir. Bu iki yüzyılın çabaları birbirlerini tamamlamaktadır denebilir. XIX uncu yüzyıl insanlığın en aşağı müşterek birleştiricisi (dénominateur) ni, bilinçdışını aranırsa, XX nci yüzyıl en üstün müşterek birleştiricisi (dénominateur) ni, kendiliğindenliği ve yaratıcılığı bulmuş, daha doğrusu yeniden bulmuştur. Henri Bergson, «Şuurun doğrudan doğruya verileri» ve «Hayat Atılışı» doktrininde kendiliğindenlik fikrini ilk defa ortaya atmakla ölmez bir hizmette bulunmuştur. Ama Bergsonda bu fikir metafizik alanda kalır; kendiliğindenlik ve yaratıcılık kavramlarını gökten yere indiren psikodrama ve sosyodramadır. Böylece kendiliğindenliği deneyelemeye vurmak, kendiliğindenlik testleri hazırlamak, kendiliğindenlik üzerine ampirik incelemelerde bulunmak mümkün olmuştur.

Şu soruyu ortaya attım : Kendiliğindenlik nedir? Güc'e bağlanabilir mi? Bağlanıyorsa, bu gücü, saklama ilkesine (principe de conservation) uymayan bir güc olarak kabul etmek gerekir. Yoksa kendiliğindenlik bütün özelliklerini kaybetmiş olur. Böylece iki türlü gücün bulunduğu sonucuna vardık. Bunlardan biri «saklama ilkesi» ne uyar, biri uymaz. Birinci tip güc türlü şekillerde saklanabilir : gerçekten bir takım donmuş örnekler, kültür kalıpları (conserves culturelles) vardır ki bunlar saklanabilir, istenildiği zaman da bunları parça parça harcamak mümkün olur; bu her an hizmete hazır bir otomattaki güc gibidir. Bir başka güc şekli de vardır ki miktarı ölçülür ama, saklamaz, bir yerden başka yere taşınmaz, bir anda beliren ve harcanıveren, harcanmak üzere beliriveren, yerini bir başka güce bırakması için hemen harcanması gereken bir güc bu; devamlarını sağlamak için doğmasıyla ölmesi bir olan hayvanların hayatına çok benzer bunlar.

Saklanabilen fizik ya da zihinsel bir güc olmadıkça kâinatın var olmayacağını söylemek, herkesin bildiği bir şeyi tekrarlamaktır. Ama, şunu

da bilmek gerekir ki : kendiliğindenlik denen o saklanamayan öbür güc olmadıkça da ne hareket ne de bu hareketin devamı mümkün olurdu.

Şüphesiz kâinatta pek az bir kendiliğindenlik vardır. Çok olsa bile, insan bunun pek az bir kısmına, ancak devamını sağlayacak kadarına ulaşabilmektedir. Geçmişte insan atılğanlığını engellemek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Gerçekten kendini bir kararsızlık ve güvensizlik dünyasına atamazdı, çünkü o zamanlar organizması bunu başarıyla karşılamaya hazır değildi. Onun için de zekâ, hafıza, sosyal kalıplar ve kültür kalıpları, âletler, makineler, otomatlar v.s. gibi gerekli destekleri sağlayan pratik araçların gelişmesine çalıştı, ama sonunda insanoğlu yürümek için kendine hazırladığı ko'tuk değneklerinin kölesi oldu.

Yaratıcı kendiliğindenlik oluşumunun sinir sistem'inde bir dayanak noktası varsa, bu muhakkak ki sinir sisteminin en az gelişmiş bir noktadır. Güçlük kendiliğindenliğin saklanamamasındandır. İnsanda bu kendiliğindenlik biran için ya vardır ya yoktur. İnsanlık âleminde kendiliğindenlik bu kadar önemli olduğu halde neden bu kadar az gelişmiş? İşte cevabı : insan kendiliğindenliğinden ürkmektedir. Vahşî ormanlarda yaşayan dedelerimiz ateşten ürküyordu; ateş yakmayı öğreninceye kadar da bu korkuları sürüp gitti. Tıpkı bunun gibi insan da kendiliğindenliğe dayanarak yaşamaktan ürkecektir, ta ki onu uyandırmasını ve eğitmesini öğrensin.